

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

IV Yazı

1800-ci ilin əvvəllərində Dərbənddə şiddətli taxıl qəhətliyi oldu. Taxıl götürmək üçün şamxal mülkündən Qubaya gedən 400 arabanı dərbəndlilər döyüş və soyuqla geri qaytardılar. Bu məsələ Şeyxəli xanın xoşuna gəlmədi və bundan bərk irəcidi. Dərbəndlilər Sultan bəy Bayatın təhriki ilə üsyan qaldıraraq, Dərbənd naibi olan Məhəmməd Hüseyn bəy Əhməd bəy oğlu Bayatı qovdular. Şeyxəli xan Dərbəndə gəlib Sultan bəyin ətrafında şəhər əhalisinin toplanmasını gördü. Labud qalib, öz bacısı II Mirzə Məhəmməd xanın arvadı olan Xan Bəki xanımı Dərbəndin sahib ixtiyarı (hakimi) və Sultan bəyi də onun kargüzən (müavini) təyin etdi.

Şeyxəli xan Qubaya qayıtdıqdan bir az sonra II Surxay xan Fətəli xanın oğlu Həsən xanı cürbəcür vasitələrlə Qayıtaqdan öz yanına gətirdi. Aralarında bir çox ittifak olan dərbəndlilərlə ittifaq etdikdən sonra, həmin ilin may ayında Həsən xanı Dərbənd hökumətinə oturtdu.

Bir gecə Sultan bəy Bayat, Xızır bəy Qorçu ilə xan sarayında dava saldı. Hər iki tərəfdən bir çox adam tələf oldu. Xızır bəy öldürüldü. Sultan bəy də yaralı olaraq aradan çıxıb getdi. Ertəsi gün xanın əmri və dərbəndlilərin ittifaqı ilə Sultan bəy cəzalandı. Bu hadisədən sonra, Şeyxəli xan Şirvan və Bakı xanlarından, həmçinin şamxaldan və Aqquşa camaatından kömək aldı, hər iki tərəfdən Dərbəndin mühasirəsinə başlandı. Yalnız Tabasaran qadisi dərbəndlilərin tərəfini saxlayırdı. On iki günlük mühasirədən sonra Şeyxəli xan məqsədə çatmadan Qubaya qayıtdı. Ağır xəstə olduğundan onun ölüm xəbəri ətrafa yayıldı. Surxay xan qoşunla Eniq kəndinə gəldi və qarşısına çıxan Quba qoşununu məğlub etdi. Özü də Şeyxəli xanın sağ olduğunu bilincə, vətəninə qayıtdı.

Bundan sonra, Quba hakimiyyətini Həsən xana vəd edərək qətlətən külli qoşunla Quba şəhərinin bir ağaclığındakı Zizik kəndinə gəldi. Şeyxəli xan azacıq sağalmış olsa da, müdafiə üçün heç bir tədarüki yox idi. Arvadı, bakılı Hacı Məlikməhəmməd xanın qızı Zeybünnisə bəyim ruslardan qaçdığı zaman Surxay xanla ata-qızlıq peymanı bağlamışdı. Ziyafət mərasimini yerinə yetirməklə və dostluğunu bildiren sözlər söyləməklə Surxay xanı geri qayıtmağa razı saldı. Həsən xan da qardaşını devirə bilməyib çarəsiz qalib Dərbəndə gətirdi.

Bir zaman keçəndən sonra Şeyxəli xan qətlətən gedib Dərbəndin Ulus nahiyəsinin 9 kəndini köçürüb Qubaya gətirdi. Beləliklə, Həsən xanın əlində keçmiş Dərbənd xanlığının ərazisi və Dərbənd şəhəri qaldı.

1801-ci ildə martın 23-də Rusiya İmperatoru I Pavel birdən-birə vəfat etdi. Martın 24-də oğlu I Aleksandr (1801-1825) səltənət taxtına oturdu. Qubaya Şeyxəli xan, Dərbəndə Həsən xan sahib idi. Beləliklə, iki qardaş çay kənarında bir-biri ilə görüşüb, qardaşlıq və xüsusiyət mərasimini təzələdilər.

1803-cü ildə Dərbənd xanı Həsən xan çiçək xəstəliyindən ölümcül bir halda xəstələndi, dərbəndlilər onun görüşünə gələn Şeyxəli xanın arvadı Zeybünnisə bəyimə vasitəçilik üçün yalvardılar. O da and içərək öz əri tərəfindən onları xatircəm etdi və vəziyyəti bildirmək üçün Qubaya bir qasid göndərdi. Şeyxəli xan Həsən xanın vəfatını eşidən kimi Dərbəndə gəlib, mətəm mərasimini yerinə yetirdi. Sonra İmamqulu bəyi Dərbəndə naib qoyub Qubaya qayıtdı.

Bu zaman bakılı Hüseynqulu xan Şirvanlı Mustafa xanın köməyi ilə Məşqətə qalasını aldı, Mirzə Məhəmməd xan Qubaya qaçdı və öz mülkünü geri almaq üçün vəsait toplamağa başladı.

Yaxın tarix – Quba xanlığı

Bir gecə Sultan bəy Bayat, Xızır bəy Qorçu ilə xan sarayında dava saldı. Hər iki tərəfdən bir çox adam tələf oldu. Xızır bəy öldürüldü. Sultan bəy də yaralı olaraq aradan çıxıb getdi. Ertəsi gün xanın əmri və dərbəndlilərin ittifaqı ilə Sultan bəy cəzalandı. Bu hadisədən sonra, Şeyxəli xan Şirvan və Bakı xanlarından, həmçinin şamxaldan və Aqquşa camaatından kömək aldı, hər iki tərəfdən Dərbəndin mühasirəsinə başlandı. Yalnız Tabasaran qadisi dərbəndlilərin tərəfini saxlayırdı. On iki günlük mühasirədən sonra Şeyxəli xan məqsədə çatmadan Qubaya qayıtdı. Ağır xəstə olduğundan onun ölüm xəbəri ətrafa yayıldı. Surxay xan qoşunla Eniq kəndinə gəldi və qarşısına çıxan Quba qoşununu məğlub etdi. Özü də Şeyxəli xanın sağ olduğunu bilincə, vətəninə qayıtdı...

1805-ci ildə Qacar dövləti şahının vəliəhdi Abbas Mirzə, Nəibüssəltənə ləqəbi ilə Azərbaycan hökumətinə təyin edildi. O, qoşun və topxanaları yenidən təşkil edərək, Avropa üsulunda qalalar tikdirdi. Rus ordu komandanı Kürək çayı kənarında qarabağlı İbrahim Xəlil xan ilə görüşdü. İbrahim Xəlil xan bağlanan əhdnamə ilə Rusiya dövlətinin himayəsinə daxil oldu və xərac olaraq hər il 10.000 əşrəfi verməyi öhdəsinə aldı. Özünü qorumaq üçün 50 rus soldatı götürüb Şuşa qalasına yerləşdi. Rus imperatoru tərəfindən onun özünə general-leytenant rütbəsi, oğlanları Məmməd Həsən ağa və Mehdiqulu ağaya general-mayorluq və Xanlar ağaya da polkovniklik rütbəsi verildi.

Qraf Qudeviç Qafqazın hər iki tərəfindən dəfələrlə səfər edərək ləzgi, os(oseyin) və miçiqiqları (çepçenləri) sakit etdi. General Qlazenapi Qızlar tərəfindən Dərbənd, Quba və Bakını almağa göndərdi. O özünə tabe olan şamxal Mehdi xanla bərabər Bunyağa gəldikdən sonra, dərbəndlilər Mirzə bəy

nəvəsi Əlipənah bəy Əhməd bəy oğlu Bayatın başına toplaşdı, rəftar və hərəkətlərindən narazı olduqları Quba xanı Şeyxəli xanı şəhərdən qovdular. Generalın istiqbalına adam göndərərək, tabe olduqlarını bildirdilər. 1806-cı ildə iyun ayının 21-də Dərbənd Rusiya dövlətinin ixtiyarına keçdi. Ulus mahalı, səmimi xidmətlərinə görə Dərbənd xanı ləqəbi alan general-leytenant Mehdi xan şamxala, şəhərin naibliyi isə mayorluq rütbəsi alan Əlipənah bəyə verildi.

Bir ay keçəndən sonra general-əşef Bulqakov qoşun komandanı təyin edilib Qubaya gəldi, buradan da o zaman Hüseynqulu xanla birləşməsinə görə qubalı Şeyxəli xandan incik olan II Mirzə Məhəmməd xanla Bakıya yola düşdü. Bakı şəhərinin altı ağaclığı-

sülalənin tərəfdarı idilər.

Qırx gün keçdikdən sonra Şeyxəli xan 5000 nəfər qoşunla Qubaya gəldi. Qaladan başqa bütün ölkəni ruslardan azad etdi. Şabran qalası yanında kömək üçün Bakıdan Qubaya gələn bir dəstə rusla müharibə edib, bir iş görə bilmədi. General-mayor Quriev öz qoşunu ilə Bakıdan gəlib çatdı. Çərxi kəndində onu məğlub etdi. Şeyxəli xan yenə Tabasarana gətirdi. Quba ölkəsi daimi olaraq Rusiya dövlətinin ixtiyarına keçdi. Buranın ixtiyarı Bakı və Qubanın alınmasında bir çox xidmətlər göstərmiş olan bakılı II Mirzə Məhəmməd xana verildi.

Şeyxəli xan Tabasarana qayıtdıqdan sonra Ersi kəndində sakin oldu. Rüstəm qadının oğlu Abdulla bəy, qardaşları və əmisi Mirzə qadi

Şeyxəli xan Aqquşa əhalisindən və öz təbəələrindən üç minə yaxın bir əsgərlə maneəsiz Üsmi mülkündən keçib Tabasarana gəldi. Rüstəm qadından sonra qardaşı polkovnik Məhəmməd qadi hökumət başına keçmişdi. O, yalnız bir keçidi olan Xoçni kəndinin yarım ağaclığında bir yerdə səngər düzəldib müdafiəyə başladı. Şeyxəli xan əsgərləri ilə hücum edib sənğəri aldı. Məhəmməd qadi qaçdı. Abdulla bəy isə Xoçnidə onun yerinə keçdi.

Şeyxəli xanın qayıtmasından iki ay sonra Məhəmməd qadi yenə gəlib Abdulla bəyi çıxartdı və öz yerinə əyləşdi.

1810-cu ilin avqustunda xalqın köməyinə arxalanan Şeyxəli xan rus qoşunlarını Gilgilçay üzərindəki döyüşdə əzdi və onlara köməyə

gələn general Repinin qoşunlarını da geri oturtdu. Rus generalı Şeyxəli xanı tutub gətirən və öldürən adama 1500 çervon mükafat verəcəyini elan etsə də əhali öz qəhrəman oğlunu mərdliklə müdafiə edirdi. Mustafa xan Şirvanlı da Qubada ruslarla savaşa Şeyxəli xanın ordusuna yaxından kömək edirdi.

1811-ci ildə general Tomasov Fransa ilə müharibə etmək üçün Rusiyaya çağırıldı. General-leytenant markiz Pauluççi Qafqazda onun yerinə keçdi.

Şeyxəli xan Aqquşa qazisi Əbubəkri köməyi və Qacar dövlətindən (1796-1925) onun adına göndərilən vəsaitlə Aqquşa əhalisini təkrar müharibəyə təhrik etdi. Aqquşa, Mehdi, Tabasaran və Qazikumukdan topladığı səkkiz min nəfərə yaxın bir ordu və II Surxay xanın oğlu Nuh bəylə birlikdə Qubanın üstünə gəldi. Ertəsi gün general-mayor Qurnev onların üzərinə hərəkət etdi, lakin Quba bəylərinin ona göstərdikləri əlverişli qərb yolunu qoyub şərq tərəfdəki yoldan hücum etdi. Yolun çətinliyi üzündən Quba ordusuna məğlub olub Zeyxur kəndinə qayıtdı.

Şeyxəli xan Rustov kəndinə gedib, ölkəni yenə öz itaəti altına keçirdi. Yalnız Quba qalası və Zeyxur kəndi rusların əlində qaldı.

İki aydan artıq keçəndən sonra general-mayor Xatuntsev yeni bir qüvvə ilə yetişdi. Şeyxəli xanı sayca hədsiz böyük ordusu ilə məğlub edib, ölkədən çıxardı. Aqquşa qazisi Əbubəkri də döyüşdə öldürüldü.

1726-cı ildə yaranan xanlıq 1806-cı ilə qədər rəsmən mövcud olmuşdu. 1810-cu ildə isə Quba xanlığı ərazisini ruslar əyalətə çevirdilər. Əyalətin nəzarəti müvəqqəti olaraq Bakı xanı II Mirzə Məhəmməd xana verildi. Şeyxəli xan isə ölümünə qədər Rusiya ilə savaşırdı. Azərbaycan tarixində bu cəsur xan (general) sonuncu Quba hökmdarı kimi şəərəflə öz adını yazdırdı. İşğalçılara qarşı mübarizənin qəhrəmanlarından və simvollarından biri oldu. İşğalçılara qarşı mübarizə 1813-cü ilə qədər Güllüstan sülh müqaviləsinə qədər davam etdi.

Quba xanları

1. Hüseynəli xan (1726-1758).
2. Fətəli xan (1758-1789).
3. Əhməd xan (1789-1791).
4. Şeyxəli xan (1791-1806).

Son

Bir zaman keçəndən sonra